

I. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA ERZURUM VİLAYETİ'NDE YAŞANAN ZORLUKLAR (1914-1915) *

*Oktay KIZILKAYA***

ÖZET

Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Veliaht Prensi'nin Saraybosna Şehrini ziyareti esnasında bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Çıkan savaşa kısa sürede her iki devletin tarafında yer alan Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti vb. devletlerin dâhil olması ile savaş geniş bir alana yayılmıştır.

Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te Almanya'nın öncülük ettiği İttifak Devletleri safında savaşa katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle, birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden biri de Kafkas Cephesi olup, cephenin idare merkezi Erzurum Vilayeti idi. Erzurum Vilayeti, Rusya hududunda olup, vilayet dâhilinde Türkler ve Ermeniler birlikte yaşamaktaydılar. Ermeniler, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikir akımlarından milliyetçilik fikrini benimsemişlerdi. Ermeniler, milliyetçilik fikrini, Anadolu'nun doğusunda bağımsız bir Ermenistan kurmak için kullanıyorlardı. Bunun için Taşnak, Hınçak vb. cemiyetler kurarak, aşama aşama siyasi, kültürel ve silahlı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Ermenilerin faaliyette bulundukları yerlerden biri de Erzurum Vilayeti idi. Ermeniler, Erzurum Vilayetini kendilerine merkez olarak seçmişlerdi. Vilayette memur ve esnaf olan Ermenilerin çoğunluğu bağımsız Ermenistan Devleti için kurulan cemiyetlere dâhil olmuşlardı. Vilayette bulunan ve nüfus çoğunluğunu oluşturan Türk ve Müslümanlar ise Ermenilerin bu faaliyetlerinden huzursuz olmaktaydılar. Ermenilerin yaptığı olumsuz hareketler tepki görse de Avrupalı devletlerin Erzurum'da ki konsoloslukları devreye girerek tepkileri önlüyorlardı. Savaş başladıktan sonra Ermenilerin, Ruslar ve itilaf devletleri lehine olan tutumları açığa çıkmış, vilayetin her tarafında silahlı saldırıları ve katliamlarına şahit olunmuştur.

Bu doğrultuda çalışmada, Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce ve savaş başladıktan sonra ki ilk bir yıl içinde Erzurum Vilayeti'nin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve askeri zorluklar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Erzurum Vilayeti, Ermeniler, Kafkas Cephesi, Ruslar.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

DIFFICULTIES LIVED IN ERZURUM PROVINCE AT THE BEGINNING OF THE WORLD WAR I

ABSTRACT

The Austro-Hungarian Empire declared war against Serbia on July 28, 1914 after a Serbian nationalist killed the Crown Prince of the Austro-Hungarian Empire in June 1914. This war soon extended to a wide area by the inclusion of Germany, Russia, England, France, the Ottoman Empire etc.

On November 11, 1914, the Ottoman Empire officially engaged in the war on the side of the Central Powers led by Germany. Soon, the Ottoman Empire had to fight in multiple fronts. One of those fronts was the Caucasian Front, and its administration center was in the province of Erzurum. The province of Erzurum, where Turks and Armenians lived together, was neighboring Russia. The Armenians had embraced nationalism as one of the movements of thought arising from the French Revolution. They used this idea to establish an independent Armenia in the eastern Anatolia. For this purpose, they established societies like the Dashnak and the Hunchak and steadily carried out political, cultural and military activities. One of the Armenians' focal place of activity was the Province of Erzurum. They had chosen this province as their center. Majority of the Armenians who were clerks or tradesmen in the province had participated in the associations. The Turks and Muslims who were the majority population in the province were anxious about such activities of the Armenians. Although they showed reactions against such acts of the Armenians, consulates of European states in Erzurum intervened and prevent such reactions from growing. After the war began, the pro-Russian and pro-Allies attitude of the Armenians became manifest and their arm attacks and slaughters were witnessed in all sides of the province.

This study examines the social, economic and military difficulties experienced in the Province of Erzurum immediately before the start of the First World War and during one year following it.

Key Words: First World War, Erzurum Province, Armenians, Caucasian Front, Russians.

Giriş

XIX. yüzyılda kapalı bir şekilde devam eden, XX. Yüzyılın başlarından itibaren aleni hale gelen büyük ve emperyal güçlerin dünya üzerindeki hammadde kaynaklarına sahip olma girişimleri, siyasi ve ekonomik anlaşmazlıklara neden olmuştur. Büyük ve emperyal güçler, ekonomik ve siyasi yönden hedeflerine ulaşamayınca askeri güç kullanma seçeneğini sık sık dile getirmeye ve ciddiyetlerini göstermek için ilk aşamada yöresel küçük çaplı askeri güç kullanımına başlamışlardı.¹ Bunun neticesinde, siyasi yönden çözilemeyen konuların askeri yöntemlerle çözülmeye çalışılması gerginliklerin artmasına ve bloklaşmalara sebep olmuştur. Bu durum, büyük ve emperyal güçlerin, zayıf imparatorlukların hâkimiyetinde yaşayan etnik gruplar arasında

¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 18. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2012, s. 131-132.

milliyetçilik fikrini teşvik etmeleri-kışkırtmaları, büyük ve geniş kapsamlı bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğunu göstermekteydi.²

Beklenen büyük savaşın, kıvılcımı ve başlama sebebi gösterilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliaht (arşidük) Prensi Franz Ferdinand'ın, Saraybosna Şehrini ziyareti esnasında, Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip'in, 28 Haziran 1914'te düzenlediği suikast neticesinde ölmesi üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a sert ve kesin (ültime) uyarıda bulunmuş ve suikastla ilgili olanların derhal yakalanmasını talep ettiği gibi 28 Temmuz 1914'te de Sırbistan'a savaş ilan ederek, bahsi geçen ülkeyi işgale başlamıştır.³ Bu gelişmeler, bir anda Avrupa kıtasını içine alan bir savaşa neden olmuş ve sonraki süreçte diğer kıtalara da sirayet ederek dünya savaşına dönüşmüştür.⁴

Osmanlı Devleti, savaşın ilk aşamasında tarafsızlığını ilan etmiştir. Fakat dünya üzerinde bloklaşmaların ve gizli antlaşmaların ortaya çıkması ve çıkan savaşın nihai amaçlarından birinin de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını hedef alması üzerine, tarafsızlığın bertaraf olmak anlamına geldiğinin bilinciyle, kendisine müttefik aramaya başlamıştır. Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya ile ittifak görüşmeleri yapılmış ise de bahsi geçen devletlerden hiç birisi çeşitli bahaneler ileri sürerek, Osmanlı Devleti ile ittifaka olumlu bakmamıştır. Bahsi geçen devletlerin, müttefikliğe olumlu bakmaması üzerine Osmanlı Devleti, zorunlu olarak Almanya'nın başını çektiği ittifak devletleri grubuna yanaşmıştır.⁵ Aslında bu durum da Osmanlı Devleti'nin lehine olan bir gelişme değildi. Savaşı Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu ittifak devletleri grubu kazansa da kaybetse de savaşın sonucunda her durumda Osmanlı Devleti'nin hayrına olmayacaktı. Bu durumu, Duyun-ı Umumiye de İngiliz temsilcisi olan Sir Adam Block'un, İstanbul'dan ayrılırken söylediği; "*Savaşı eğer Almanya kazanırsa sizde Alman kolonisi olacaksınız, Eğer İngiltere kazanırsa mahvoldunuz*", demek suretiyle, savaşın sonucunda Osmanlı Devleti'nin durumuna açıklık getirmektedir.⁶

Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Fransa, İngiltere vb. devletlerin birbirine karşılıklı savaş ilan ettikleri Temmuz-Ağustos 1914'te, Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan etmiş ise de bu durum uzun süreli olmamıştır. 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir antlaşma yapılmış ve Osmanlı Devleti, kısa süre sonra kendisini, sebep olmadığı bu savaşın içinde bulmuştur.⁷ 29 Ekim 1914'te Osmanlı Donanmasına ait gemilerin, Karadeniz'in Kuzeyi'ndeki Sivastopol, Kefe, Odesa ve Novorosisk gibi Ruslara ait limanlardaki ambar ve gemileri top ateşine tutması üzerine, Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Rus limanlarını top ateşine tutan Osmanlı Donanması içinde Osmanlı Devletine sığınan, Göben ve Braslau adlı Alman savaş gemilerinin bulunması, her ne kadar bunların satın alındığı önceden ilan edilmiş ve adları Yavuz ve Midilli olarak değiştirilerek Osmanlı Donanmasına dâhil edilmiş ise de bu durum savaş nedeni olmuş ve Ruslar olaydan birkaç gün sonra yani 31 Ekim 1914'te Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir.⁸ Rusların savaş ilanının akabinde, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletine savaş ilan etmişlerdir. Bu devletlerin peş peşe Osmanlı Devletine savaş ilan etmeleri üzerine Osmanlı

² Georges Langlois-Jean Boismenu, **20. Yüzyıl Tarihi**, (Çev: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul 2003, s. 53-54.

³ Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, İmge Yayınları, Ankara 1999, s. 305-306.

⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s. 138; Ali Kaşıyüğun, "Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girmeden Önceki İttifak Arayışları", **History Studies**, Sayı: 1/1, (2009), s. 321.

⁵ Sabri Sürgevil, "Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları", **Tarih İncelemeleri Dergisi** I, (1983), s. 114.

⁶ Kaşıyüğun, "Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına Girmeden Önceki İttifak Arayışları", **History Studies**, 1/1, (2009), s. 321.

⁷ Cemal Paşa, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 138-142.

⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, s. 143; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı I**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 100-101.

Devleti’de 11 Kasım 1914’te kendisine savaş ilan eden devletlere savaş ve 23 Kasım’da ise cihadi mukaddes ilan etmiştir.⁹

Osmanlı Devleti savaşa girer girmez birçok yeni cephe ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Kafkasya Cephesi’dir. Bu cephenin savaş karargâh merkezi Erzurum Vilayeti idi. Erzurum Vilayetine bağlı toprakların büyük bir kısmı Rusya hududunda bulunmakta olup, Rusların ilk taarruz edecekleri yerler arasında bulunuyordu. Zaten Ruslar, savaş ilan ettikten sonra ilk taarruzu Erzurum üzerine yapmış ve ilk muharebeler Köprüköy civarında meydana gelmiştir. Şöyle ki, 1 Kasım’da Erzurum istikametine doğru birkaç koldan harekete geçen Kafkasya’daki Rus Ordusu ile ilk ciddi çarpışmalar Köprüköy civarında meydana gelmiş ve 13 Kasım’a kadar devam eden muharebelerde iki taraf birbirine karşı kesin üstünlük sağlayamamış, bu suretle Rus Ordusu’nun ilerleyişi önce durdurulmuş ve akabinde geçici de olsa eski konumlarına geri dönmeleri sağlanmıştır.¹⁰

Savaşı Öncesinde Yaşanan Zorluklar ve Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti bu savaşa dâhil olmadan önce Osmanlı ülkesinin her şehrinde olduğu gibi Erzurum’da da hem sosyal hem de idarî manada karışıklıklar mevcuttu. Etnik olarak Erzurum Vilayeti, Türk, Kürt ve Ermenilerden müteşekkildi. Bu gruplar arasında, eşkıyalık faaliyetleri neticesinde, mal gaspına dayalı huzursuzluklar mevcut ise de bu duruma devlet kuvvetleri zamanında müdahale ederek, gereğini yerine getirmeye çalışıyordu. Ermenilerin, Erzurum Vilayeti’ndeki nüfus oranı mevcut nüfusun yaklaşık dörtte biri idi. Buna karşın, vilayetteki ticari potansiyelin dörtte üçü Ermenilerin elinde bulunuyordu.¹¹ Erzurum’daki Rus Başkonsolosu Mayevski’nin ülkesine gönderdiği rapora göre; vilayetteki Ermenilerin, ticaret, tarım ve sanayi alanında tartışmasız bir hâkimiyetleri olup, bunlarla rekabet edebilecek bir topluluk vilayette bulunmuyordu.¹² Bu durumun oluşmasında Osmanlı idaresinin hoşgörülü tutumu etkili olup, bahsi geçen dönemde, Ermenilerin dini inançlarına karışılmadığı gibi ibadetlerini ve geleneklerini hür olarak yerine getiriyor ve saygı görüyorlardı.

Ancak Erzurum’daki Ermenilerin iç içe yaşadığı ve çoğunluğu oluşturan Müslüman toplumuna aynı saygıyı gösterdiklerini söylemek zordur. Erzurum’da Ermeni esnafından olup ayakkabı imalatçısı ve kardeş olan iki Ermeni, 1904 yılında imal ettikleri ayakkabıların altına “*Ya Muhammed*” yazısını yazarak piyasaya sürmüşlerdir. Bu durum Müslümanların tepkisine ve toplumsal gruplar arasında gerginliğe neden olmuş gerginliğin çatışmaya dönüşme ihtimali üzerine iki kardeş Musul’a sürgün edilmiştir.¹³ 1908 yılında yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Erzurum’dan mebus seçilen Karekin Pastırmacıyan I. Dünya Savaşı’nda Rus Ordusuna katılarak Doğu Anadolu Bölgesi’nde özellikle doğduğu şehir olan Erzurum’da Müslümanlara karşı katliamlar yapan çetelere liderlik etmekten çekinmemiştir.¹⁴

Karekin Pastırmacıyan gibi Ermeni kökenli mebusların meclise yeniden seçilerek, yıkıcı faaliyetlerde bulunmalarının önüne geçmek isteyen devlet, 1914 Meclisi Mebusan seçimlerinde işi sıkı tutmuştur. Bu doğrultuda, Erzurum’dan aday olan Ermeni mebus adaylarının muzır

⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s. 147; Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik II**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 286-287; M. Metin Hülagü, “Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)”, **Osmanlı**, Cilt:2, (Ed: Güler Eren) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 557-558.

¹⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı I**, s. 208-209.

¹¹ Bilal Şimşir, **Osmanlı Ermenileri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1986, s. 17.

¹² Betül Aslan, **Erzurum’da Ermeni Olayları (1918-1920) Hatıralar, Belgeler ve Kazılar**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2004, s. 4-5; Recep Karacakaya, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2001, s. 42.

¹³ BOA. A. MKT. MHM. 643/28(14 Ra. 1322)

¹⁴ Zühre İsmailhakkıoğlu, **1908-1914 Yılları Arasında Erzurum’daki Ermeniler**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2007, s. 44.

olmayanlardan seçilmesi için tedbirler alınmıştır.¹⁵ Özellikle 1914 yılından itibaren Ermenilerin çıkardığı gazeteler, Osmanlı Devleti aleyhine daimi surette yayınlar yapmaya başlamışlardır. Erzurum'da çıkarılan Arac gazetesi, adliye memurları ve zaptiyeler hakkında iftiraya dayalı yayınlarını artırmıştır. Arac Gazetesi'nin yayınları İstanbul'da Avrupalı devletlerin temsilcilerinin dikkatini çekmiş ve Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunarak, gazetenin iddialarının araştırılmasını istemişlerdir. Yapılan tahkikat neticesinde, gazetede bahsedilenlerin tamamının iftira olduğu anlaşılmış ve adı geçen gazetenin daimi surette Ermeni ahaliyi devletten soğutmak için böyle gayri ciddi yayınlar yaptığı vurgulanmıştır. Bu nedenle adı geçen gazetenin derhal kapatılması, Erzurum Valisi Reşit Bey tarafından istenilmiştir.¹⁶ Yine Erzurum'da neşredilmekte olan Yirgid adlı gazete de bölgede şimdiye kadar hoş geçen Müslüman ile Ermeni ahali arasına nifak saçıyan yayınlar yaptığı için bahsi geçen gazetenin de süresiz kapatılması ve mesul müdürü hakkında kanuni soruşturma yapılması için Erzurum valiliğine yetki verilmesi istenilmiştir.¹⁷ Gazetelerin yaptığı yayınlar nedeniyle yabancı devletlerin Erzurum'daki konsolosları devlet idaresine müdahaleye başlamışlardır. Bu doğrultuda Erzurum'daki İngiliz konsolosluğu valilik makamına gelerek, Paris'te çıkan Pero Ermeniye Gazetesi'nin 23 Nisan (1)330 tarihli nüshasındaki bir habere atfen, Erzincan Sancağı'nın Melomerk Danzik Nahiyesi'nde Surp Tatyos Manastırına ait toplam değeri elli bin kuruş olan altı hanenin Ekrad(Kürtler) tarafından zapt edildiği bildirilmiş ve gereken tedbirin alınması istenmiştir. Konsolosun talebi araştırılmak üzere Erzincan Mutasarrıflığına bildirilmiştir. Mutasarrıflıkça yapılan araştırmada, yörede bahsi geçen adlarda manastırlar var ise de iddia edildiği gibi manastırlara ait hanelerin zaptı gibi olayların kesinlikle meydana gelmediği tercüman aracılığı ile konsolosa bildirilmiştir.¹⁸

Sosyal ve siyasal yönden yabancı devletlerin destekleriyle teşkilatlanmaya başlayan Ermenilerin nihai hedefleri, Anadolu'nun doğusunda Erzurum'u içine alan bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır.¹⁹ Bu amaç doğrultusunda kurulan Ermeni ayrılıkçı-silahlı örgütü Taşnak Sütyun Cemiyeti sık sık Erzurum'da toplantılar yapmıştır. Bu amaç için batılı devletlerin dikkatini çekmek isteyen Ermeniler, Erzurum'da ilk isyanı 1890 yılında gerçekleştirmiştir.²⁰ 1890 Erzurum Ermeni İsyanının önemi şudur ki; Osmanlı ülkesinde daha sonra çıkan Ermeni isyanlarının ön denemesi özelliğini taşımasıdır. Çünkü bu isyandan sonra Osmanlı ülkesinin birçok vilayetinde Ermeni isyanları peş peşe çıkmaya başlamış ve Ermenilere destek veren ülkelerin dikkatini Osmanlı Devletine yöneltmelerine sebep olmuştur.²¹

Ermeni Taşnak Sütyun Cemiyeti, 1914 yılının Ağustos ayının başlarında Erzurum'da sekizinci genel kurul toplantısını gerçekleştirmiştir. 1914 Yılıının Temmuz ayında çıkan ve Osmanlı Devleti'nin muhtemelen dâhil olacağı savaşta, nasıl bir tutum takınacaklarını kararlaştırmışlardır.²² Genel kurulda, devlete hâkim olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ermenilere karşı izlediği politikada samimi olmadığı, bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetine muhalefet edilmesi ve açık bir mücadeleye girişilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²³ Gerçekte ise Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nden insan hakları adı altında bulundukları taleplerinde samimi olmadıkları

¹⁵ BOA. DH. ŞFR. 422/78-1 (1330. May. 18).

¹⁶ BOA. DH. ŞFR. 422/54-1, 2 (1330. May. 16).

¹⁷ BOA. DH. ŞFR. 428/87-1, 2 (1330. May. 19).

¹⁸ BOA. DH. ŞFR. 433/125 (1330 Te. 5)

¹⁹ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara 1990, s. 57-58.

²⁰ Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (2003), s. 159.

²¹ Sadi Koç, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 4. Baskı, KASTAŞ Yayınları, İstanbul 1990, s. 176-177.

²² Ali Aktan, "Tarih İçinde Erzurum'un Yeri ve Önemi", Erciyes Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (1994), s. 61.

²³ Haluk Selvi, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", **Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi**, II/1, (2011), s. 50.

görülmüştür. Bu durum, Taşnak Sütyun ve Hınçak komitelerinin mücadele yöntemlerinden ve komite programlarından açıkça anlaşılmaktadır. Komitelerin programlarında özetle:

*“Osmanlı topraklarına girerek kendileri için tehlikeli saydıkları hükümete bağlı ve hükümete yardım eden her Türk ve Ermeni’yi fark gözetmeden yok etmek, terör ve katliam yapacak eylem grupları oluşturmak, böylece büyük devletlerin müdahalesini sağlamak ve Müslümanların kovulacakları veya öldürülecekleri Anadolu’nun doğusundaki altı vilayette bağımsız, sosyalist bir Ermenistan Devleti kurmak”*²⁴, olarak açıklanmaktaydı.

Ermenilerin bu çalışmalarının yanında, Avrupalı büyük devletlerin, Osmanlı Devletine baskıları neticesinde bazı devlet kurumlarında memur olarak istihdam edilmeleri de önemlidir. Bunlar, devlete sadakat gösterecekleri yerde memur vasfını kullanarak Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Özellikle Meclis-i Mebusan’a seçilecek Ermeni temsilcilerin, devlet aleyhinde ve Ermeni bağımsızlığını savunan kişilerden seçilmesi için yoğun bir gayret içine girmişlerdir. Hatta Osmanlı Devleti hizmetinde memur olarak çalışan bazı Ermenilerin, yabancı devletlerin himayesinde bulunan Taşnak ve Hınçak komitelerine bağlılık gösterdikleri, bu cemiyetler lehine bazı bilgileri sızdırdıkları anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Erzurum temsilcisi Bahattin Şakir Bey’den gelen bir istihbarat raporunda, Erzurum’da görevli Komiser Muavini Aynuk’un Taşnaklara sempatisi ve bağlılığı olduğundan, bahsi geçen komiser muavininin Erzurum’da kalmasının uygun olmadığı, uzak bir şehre tayinin yapılmasının zorunlu olduğu, bu nedenle Komiser Muavini Aynuk’un ya azledilmesi veya uzak bir mahalle tayinin acil olarak yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.²⁵ Ayrıca Erzurum’daki polis kadrosunda, Komiser Muavini Aynuk gibi fesat olan daha on iki kişi bulunduğu bunlarla bir iş görülemeyeceği, bu nedenle acilen başka yerlerden on beş polis görevlendirilmesi talep edilmiş ve görevlendirilecek polisler arasında Ermenice bilenlerin olması özellikle istenmiştir.²⁶ Ermenice bilen polislerin tercih edilmesinin nedenine bakıldığında, Ermenilerin çıkması muhtemel bir savaş için gizlice silahlandıkları ve bir ihtilal hazırlığı içinde oldukları tespit edilmiştir. Şöyle ki; Ermeniler arasında bir ihtilal teşkilatlanması elde edilen bazı belgelerden ve ihbarlardan anlaşılmış, bazı mahallerde yapılan aramalarda tüfek, revolver ve kama cinsinden otuz adet çeşitli yasak silahlar elde edilmiştir. Silahların sahipleri, Divan-ı Harbe sevk edilmiştir.²⁷

Ermenilere yönelik bu araştırmalara batılı devletler tepki göstermiş ve aramaların durdurulmasını istemişlerdir. Bu talep, Erzurum Vilayetine bildirilince, Bahattin Şakir Bey, İstanbul’a gönderdiği cevabında bu isteğe tepki göstermiş ve hem askeri yönden hem de idari yönden meselenin zannedildiği gibi hafife alınacak bir yanı olmadığını belirtmiştir. Bahattin Şakir Bey, Ermenilerin faaliyetlerinin önemle dikkate alınması gerektiğini, tahkikat ve aramaların durdurulması isteğinin ne derecede uygun olduğunun sorgulanması gerektiğini belirterek, kendilerinden Ermeniliğe ait tahriklere meydan verilmesi isteğinin ne derece doğru olduğunu sormuştur. Ermenilerin faaliyetlerine karşı bu gibi çalışmaların dışında yapılabilecek ne olabilir? Her an ayak bağı olabilirler, diye de eklemiştir.²⁸

Diğer taraftan müttefikimiz olan Almanya’nın Erzurum Konsolosu Mösyö Andersen’de, savaş öncesi bölgede bir keşif gezisine çıkmış, Van-Siirt taraflarına gitmiş ve Van yolu ile (Doğu)Beyazıt’a gelmişti. Beyazıt’tan Erzurum’a dönmesi beklenen Alman konsolos, Osmanlı Devlet yetkililerinin ve jandarmaların bütün uyarılarına rağmen Rusya tarafına gitmiş ve

²⁴ Yahya Bağçeci, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu’da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Askeri Tedbirler”, Erciyes Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, (2008), s. 319.

²⁵ BOA. DH. ŞFR. 440/121 (1330 E. 2)

²⁶ BOA. DH. ŞFR. 442/67 (1330 E. 16)

²⁷ BOA. DH. ŞFR. 443/103 (1330 E. 26)

²⁸ BOA. DH. ŞFR. 444/46 (1330 E. 30)

kendisinden bir daha da haber alınamamıştır. Alman konsolosun dönmemesi üzerine Ruslar tarafından tutuklandığı tahmin edilmiş ve buna göre işlem yapılmıştır.²⁹ Alman konsolosun bütün ısrarlara rağmen Rusya hudutları dâhiline gitmesinin, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasını açmaya yönelik istihbarat faaliyeti olduğu tahmin edilmekteydi.

Bölgede hareketlenen yalnız batılı devletler değildi. Rusya'da yaklaşan savaş ihtimaline karşı istihbarat çalışmalarını sıklaştırmıştır. Bu doğrultuda, Rusya tarafından gelen bir uçak, Osmanlı Ordusu'nun hudut bölümü bulunan Taşlıçay Karyesi'nin bin beş yüz metre yüksekliğinde uçarak bölgede keşif ve istihbarat faaliyeti yürütmüştür. Uçak önce Karakilise ve Diyadin taraflarına gider gibi yapmış ise de daha sonra yön değiştirerek Muson Karyesi istikametinden Rus hududuna doğru gitmiştir.³⁰ Bunun dışında, Erzurum'daki Rus konsolosunun ikinci kaçıları Keleje, Erzurum civarında geziye çıkmıştır. Rus ikinci kaçıların bu gezisinin amacının istihbarat amaçlı olduğu anlaşılmıştır. Rus kaçıları önce Soğuk Serçeme civarına gitmiş, dönüşünde Kavak Kapısı ile Surp Nişan adlı manastırın arasındaki gedikten geçerken üzerinde asker elbisesi bulunan bir şahsın kendilerine saldırıda bulunduğu, saldırgan şahsın attığı taşlardan zevcesi ile kavaslarından birinin başından yaralandığı, konsolosluk baş tercümanı Katinof tarafından Dokuzuncu Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir. Kaçıları ve yanındakiler şikâyeti havi ifadelerinde saldırganın, uzun boylu bir Laz olduğunu ifade etmiş iseler de yapılan tahkikat neticesinde saldırganın asker olduğu, ayrıca beş silahlı askerinde pusuda olduğu anlaşılmış ve gereğinin yapılacağı konsolosluğa bildirilmiştir.³¹

Avrupalı devletler ve Rusya, Erzurum Vilayeti'nde bu çeşit faaliyetler yürütürken, vilayetin İran ile olan hududunda eşkıyalık faaliyetleri de artış göstermekteydi. 11 Ağustos 1330 (24 Ağustos 1914) tarihinde İran tarafından gelen kalabalık bir eşkıya grubunun Beyazıt'a bağlı Osmanlı köyleri olan Keriran ve Salac'a yağma maksatlı hücumları meydana gelmiştir. Olay mahalline askeri birlik sevk edilmiş ve eşkıya ile çatışmaya girilmiştir. Çatışmaya girilen eşkıyanın sayısının elli kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Çatışma neticesinde, eşkıyadan sekiz-on kadar ölü ve yaralanan olmuş, jandarmadan ise bir asker başından yaralanmış ve 25 Ağustos sabah saat on civarında çatışmanın durduğu bildirilmiştir.³² Eşkıyalarla çatışma kısa süreli olmamış, aralıklarla günlerce devam etmiştir. Çatışmanın uzaması üzerine İran'ın Erzurum'daki karperdazının (konsolosunun) olay yerine gitmesi ve çatışmanın durdurulmasına yardımcı olması istenilmiştir. Ancak karperdaz, bilgisi olmadığını gerekçe göstererek gitmek istememiştir. Bunun üzerine karperdaz sert bir şekilde uyarılarak, iki devletin tebaası olan aşiretlerin birbirine girecekleri ve karşılıklı kötülüklerin daha da artacağı vurgulanmış, böyle bir gelişmeden Osmanlı Devleti'nin sorumlu olmayacağı dile getirilmiştir. Bu nedenle, karperdazın kendisinin veya bir adamının Osmanlı yetkililerinin yanına verilmesi ve olay mahalline gidilmesi isteği tekrarlanmıştır. Ayrıca durumun İran büyükelçiliğine de bildirilmesi İstanbul'daki yetkililerden istenilmiştir.³³ Bu süre zarfında İran tarafından gelen eşkıyanın yedi yüz koyunu gasp ettikleri tespit edilmiş, geri alınması için çalışmaların devam etmekte olduğu ve çatışmanın durduğu Beyazıt Kaymakamlığından bildirilmiştir. Ayrıca gasp edilen koyunların iadesi için İran Serkarperdazlığına yazılı müracaatta bulunulmuştur.³⁴

Ayrıca Keriran Köyü civarında Osmanlı kuvveti ile çatışmaya girenlerin sadece İran eşkıyası olmadığı anlaşılmıştır. Çatışmada öldürülenlerden bazılarının Rus askeri olduğu gözlemlenmiştir. Keriran müsademesinde ölen Ruslardan birinin elbisesinin üzerindeki yazı

²⁹ BOA. DH. ŞFR. 436/82-1, 2 (1330 Te. 29)

³⁰ BOA. DH. ŞFR. 423/19, (1330 May. 24)

³¹ BOA. DH. ŞFR. 439/108-2 (1330 A. 23)

³² BOA. DH. ŞFR. 440/65-1 (1330.A.23)

³³ BOA. DH. ŞFR. 438/71-1, 2 (1330 A. 12)

³⁴ BOA. DH. ŞFR. 438/92, (1330 A. 13)

tercüme ettirilmiş, merkurum Altıncı Kafkasya Taburu'nun ikinci bölümü askerlerinden Eskenap Veleli Şurin olduğu ve apoletinde de yüz on altı numara yazılı olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Çatışmada öldürülen Rus askerlerin cesetlerinin teslim edilmesi Mako hâkimi ve bir Rus yüzbaşısı tarafından talep edilmiştir. Bu amaçla bir Rus yüzbaşısının sınıra geldiği bildirilmiştir. Erzurum Valiliği'nden verilen emirde, tutanak karşılığında Rus asker cesetlerinin teslim edilmesi, Rus askerlerin hududumuza neden saldırı da bulunduğunun sorulması, olay mahallindeki yetkililerden istenilmiştir.³⁶ Bu çatışma da Rus askerlerin olması hudut hattındaki İran tebaası Kürt aşiretlerinin Ruslar tarafından Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıldığı izlenimini vermektedir.

Dış kaynaklı hadiselerin yanında Osmanlı tebaası ahali ile Osmanlı askerleri arasında da bazı olaylar çıkmıştır. Rize çevresinden toplanan ve ispir yolu ile jandarma eşliğinde Erzurum'a sevk edilen yüzlerce askerin ihtiyaçları tam olarak karşılanamadığından, geçtikleri köy ve yaylalarda ahalinin elindeki, pekmez gibi bazı gıda maddelerini gasp etmeleri, çalmaları ve yağmalamaları gibi olaylara rastlanmıştır. Bu durum üzerine ahalinin tepkisi sert olmuş ve çatışma ortamı meydana gelmiştir. Çıkması muhtemel çatışmaların önüne geçmek için askerin geçtiği yollardaki ahalinin korunması için bir mülazım komutasında kuvvet sevk edilerek, ahali teskin edilmiştir. Bu olayların tekrarlanmaması için tedbirler alınmıştır. Bunun için Bayburt ve Gümüşhane'den gıda malzemesi gönderilmesi mümkün olup, Rize'den gelen askerin geçeceği yol güzergâhlarında depolanmasının uygun olacağı ve buna göre tedbir alınması emredilmiştir.³⁷

Erzurum'a yakın vilayetlerden çok sayıda asker sevk edildiği için gelen askerlerin yerleştirilmesi sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Erzurum'daki yabancı temsilcilikler askerlerin kiliselere yerleştirildiği şikâyetinde bulunmuşlar ve bu durumun hiç hoş olmadığını Osmanlı Dâhiliye Nezaretine bildirmişlerdir. Dâhiliye Nezareti, Erzurum Valiliği'nden şikâyet edilen durum hakkında bilgi istemiştir. Vali Vekili Cemal tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevapta, asker ikamesi için yaşanan sıkıntıyı gidermek için Pasinler merkez kazası ile köylerinde bulunan camiler, medreseler ve kiliselerde askerlerin ikame edildiği, uygulamanın sadece kiliselere münhasır olmadığı, olağanüstü şartlar nedeniyle böyle bir yola başvurulduğu bildirilmiştir.³⁸

Alınan bütün tedbirlere rağmen bölgedeki asayiş sorunu devam etmiştir. Bu duruma örnek olması açısından, Erzurum'dan Trabzon'a gitmekte olan posta, gece saat dört sıralarında Gümüşhane ile Bayburt arasında Ayı Deresi adlı mevkide silahlı otuz beş kadar kişi tarafından basılmıştır. Baskında, posta da bulunan kişiler katledilmiş, beş yüz on sekiz bin sekiz yüz dokuz kuruş gasp edilmiştir. Bunun üzerine olayın cereyan ettiği yere yakın jandarma müfrezeleri baskın gerçekleştirenleri yakalamak için takibe çıkmış, yetersiz kalınca da Gümüşhane'den iki bölük nizamiye askeri kendilerine destek için görevlendirilmiştir. Gümüşhane Mutasarrıflığı'ndan alınan telgrafta, yapılan tahkikat neticesinde, baskını gerçekleştirenlerin asker firarileri ile Sürmene Kazası ahalisinden kişiler olduğu anlaşılmıştır. Bunların yakalanması için geçit mahallerinin tutulması, silahlı veya silahsız bütün firarilerin yakalanarak muhafızlar eşliğinde merkeze gönderilmesi ile olayı gerçekleştirenlerin sahile inerek Rusya'ya firar etmeleri ihtimaline karşı Karadeniz sahilindeki kaza ve nahiye yetkililerine sahilin devamlı surette gözlem altında bulundurulması, seyyar jandarmayla gerekli girişimlerin yapılacağı, Trabzon Valiliği tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.³⁹

Erzurum merkezli Üçüncü Ordu'nun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda yaşanan aksaklıkların giderilmesi için başkanlığını Bahattin Şakir Bey'in yaptığı, askeri yetkililerin,

³⁵ BOA. DH. ŞFR. 440/64 (1330 E. 2)

³⁶ BOA. DH. ŞFR. 440/66-2 (1330 A. 30)

³⁷ BOA. DH. ŞFR. 438/70 (1330).

³⁸ BOA. DH. ŞFR. 445/10 (1330Te. 6)

³⁹ BOA. DH. ŞFR. 444/51-1 (1330 E. 30)

memurların ve konu hakkında uzmanlığı bulunan kişilerin dâhil olduğu bir komisyon oluşturulmuş, ihtiyaçların bu komisyon aracılığı ile düzenli bir şekilde karşılanması kararı alınmıştır. Ayrıca Erzurum Vilayeti'nden temin edilemeyen veya yetersiz olan ihtiyaç maddelerinin, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas vilayet ve sancaklarından karşılanması hususu Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁰ Ayrıca bölgede öşür vergisi olarak devlete verilmesi gereken zahirenin, ürün olarak tekâlif-i harp komisyonlarına verilmesinin uygun olacağı önemle talep edilmiştir.⁴¹ Bunun yanında, Erzurum Vilayeti dâhilinde aşiret alayı bulunan Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa'nın (1)322 senesinde iltizam usulü ile almış olduğu dört köyün aşarının karşılığını maliye nezaretine ödemediğinden hakkından kanuni takibat yapılmaktaydı. Bu durum vilayetin karşı karşıya olduğu Rus tehdidi nedeniyle, aşiret alayı ile birlikte kendisinden hizmet ve fedakârlık beklenen bu zamanda hoş olmayacağı, Hüseyin Paşa hakkındaki takibatın ve mahkeme sürecinin durumun normale dönmesine kadar durdurulması, 20 Mayıs (1)330 tarihli şifreli telgraf ile sadareten istenilmiştir.⁴²

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Rusya hâkimiyetinde bulunan Kars Şehbenderliği'nde (Konsolosluğunda) görevli bazı Osmanlı memurlarının tutuklandığı haberi alınmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Şehbenderinin Kars'tan ayrılarak Erzurum'a gelmesi emri verilmiş ise de şehbenderin hudutta bulunan Kötek Kasabası'na (Kağızman'a bağlı) gelmemesi üzerine Erzurum'daki Rusya Konsolosunun ülkesine gitmesine müsaade edilmemesi, Üçüncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa tarafından Erzurum Valiliğine bildirilmiş, valilik, isteği Dâhiliye Nezaretine göndermiştir.⁴³ Bu durum gönderilen;

Dâhiliye Nezaretine

20 Eylül 330 tarihli telgrafta lahikadır. Hareket için istihbaratta bulunduğu arz olunan Rusya konsolosunun Harbiye Nezareti'nden tensibi ile ancak Bayburt, Trabzon tarihiyle Erzurum'dan hareketi kabil olabileceksen de şimdiye kadar Erzurum'a gelmesi iktiza eden Kars Şehbenderinin henüz hududa bile vasil olmaması Ruslar tarafından muhannete duçar olması ihtimalini tevellüd eylediği beyanıyla şehbenderimiz hududu geçinceye kadar Rus konsolosunun Erzurum'dan harice çıkmasına müsaade edilmemesi...,⁴⁴ içeriğindeki ikinci yazı ile talep yenilenmiştir.

Bunun yanında Erzurum'daki Rus konsolosluğunda görevli olan ve ülkelerine gidemeyen on altı hanede kırk sekizi erkek, elli dördü kadın olmak üzere toplam yüz iki nüfusun olduğu tespit edilmiştir. Bunlar gönderilen bir emir ile Anadolu'nun içlerine sevk edilmesi istenmiştir. Ancak gelen emirde hane reislerinin mi yoksa asker kökenlilerin mi yoksa herkesin mi gönderileceği sorulmuştur.⁴⁵

Savaş ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'nin Erzurum Vilayetinde aldığı tedbirlerden biri de hudut bölgesindeki haberleşmenin geceli gündüzlü kesintisiz sürmesine yöneliktir. Bu amaçla hudut hattındaki telgrafhanelerde her zaman bir muhabere memurunun bulundurulması kararı alınmış ise de içinde bulunulan zaman diliminde bunun mümkün olmadığı, bu nedenle muhaberesi az olan telgrafhanelerde görevli on beş muhabere memurunun acilen huduttaki telgrafhanelerde görevlendirilmesinin zaruri olduğu bildirilmiştir.⁴⁶

⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 440/32 (1330 A. 26).

⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 442/32 (1330 E. 14).

⁴² BOA. DH. ŞFR. 440/90-1 (1330.E.1)

⁴³ BOA. DH. ŞFR. 443/9 (1330.E.20)

⁴⁴ BOA. DH. ŞFR. 443/45 (1330.E.22)

⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. 450/139 (1330.Ts.15)

⁴⁶ BOA. DH. ŞFR. 443/65 (1330.E.25)

Alınan bir başka tedbir ise Kafkas İhtilal Cemiyeti adlı bir teşkilatın kurulması olmuştur. Cemiyetin merkezi Erzurum olup, Trabzon ve Van'da birer şubesi açılmıştır. Cemiyetin kuruluş amacının Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin istihbarat, istihbarata karşı koymak ve Rusya hudutları dâhilinde ihtilal çıkarmak vb. faaliyetlerini yürütmek olarak amaçlanmıştır.⁴⁷ Bu cemiyette çalışmak üzere, Sivas Vilayeti İskân-ı Muhacirin Memuru olan Bahattin Şakir Bey'in, Kafkas İhtilal Cemiyeti hesabına çalışmak üzere Erzurum Vilayeti'nde görevlendirilmesi yapılmıştır. Görevlendirme yapılırken, belediye veya kaymakamlıklarda değil sadece cemiyette görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁸ Çünkü Erzurum Vilayeti dâhilinden çok sayıda asker firarisi Ermeni, Rusya'ya gitmekteydi. Giden Ermeniler, Ruslar tarafından, Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunmak amacıyla teşkil edilen çeteye yazılmakta, çeteye yazılmasalar dahi bölgedeki Osmanlı Ordusu'nun durumu hakkında bilgi vermeleri çok büyük ihtimal dâhilindeydi. Bu gibilerin Rusya'ya gitmelerinin önlenmesi için her türlü tedbirin alınması istenmiştir.⁴⁹ Rusların, Osmanlı Ermenilerine ve Osmanlı Ordusu'ndan firari Ermeni askerlerinden oluşturduğu teşkilatın faaliyetlerine engel olmak için Teşkilatı Mahsusa'nın ihtiyacı için Trabzon'a gönderilen tüfeklerden bin adedi Erzurum'a, iki bin adedi ise hududa yakın mahallerdeki Kafkas İhtilal Cemiyeti mensuplarına dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Gönderilen silahların, Teşkilatı Mahsusa ve ordunun ihtiyacına yetmediği için daha fazla silah ve cephanenin seri bir şekilde gönderilmesi, Erzurum Valisi Cemal Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmiştir.⁵⁰

Savaş Başladıktan Sonra Yaşanan Zorluklar ve Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına dâhil olmasından sonra savaştığı cephelerden biri olan Kafkas Cephesi'nden beklentisi, Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya darbe vurmak ve Orta Asya Türklerinin Rusya'ya karşı ayaklanmasını sağlayarak Rusları zor duruma düşürmek olarak açıklanmaktadır.⁵¹

Kafkas Cephesi'nde Ruslarla ilk muharebeler Köprüköy civarında meydana gelmiştir. 1 Kasım'da Erzurum istikametine doğru birkaç koldan harekete geçen Sarıkamış civarında konuşlanmış Rus Ordusu ile ilk ciddi çarpışmalar Köprüköy civarında meydana gelmiştir. 13 Kasım'a kadar devam eden muharebelerde iki taraf birbirine karşı kesin üstünlük sağlayamamış, bu suretle Rus Ordusu'nun ileri harekâtı durmuş ve geçici de olsa eski konumlarına geri dönmeleri sağlanmıştır.⁵² Bölgedeki Osmanlı Üçüncü Ordusu, bu saldırıyı geri püskürtmüş ise de muharebeler Azap civarına kaymış ve burada da bir süre daha devam etmiştir.

Muharebeler başladığında, bölgedeki Osmanlı Üçüncü Ordusu'nun eksiklikleri daha net olarak görülmüş ve hızla tedbir alma yoluna gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Ordunun ihtiyacı olan buğday, arpa ve at ihtiyacı, satın alma yoluyla bölgeden temin edilmiş ise de alınan erzak ancak iki ay yetecek kadar idi. Ordunun parası tükendiğinden ihtiyaçların karşılanabilmesi için acilen yüz bin lira gönderilmesi isteğinde bulunulmuştur. Ayrıca çok sayıda muhacirin Erzurum'a gelmesi nedeniyle durum zorlaşmış ve daha önce gönderilen iki bin lira ihtiyaçların karşılanmasına yeterli olmamıştır.⁵³ Buna rağmen tedbir olarak 1329 (1913) senesinden kalan ve kolorduların alacağı olan elli bin lira ile vilayetten toplanacak 1330 (1914) senesi ağnam vergisinin Erzurum'daki ordu için kullanılması talep edilmiş ise de bu isteğe olumlu bakılmamıştır. Gönderilen tahsisatın ise vilayetteki jandarma alayının bir aylık ihtiyacını bile karşılamadığı belirtilerek, talep edilen tahsisatın gönderilmemesi durumunda vilayetin mevcut olumsuz

⁴⁷ Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", *OTAM Dergisi*, Sayı: 11, (2000), s. 285.

⁴⁸ BOA. DH. ŞFR. 443/89, (1330.E.25)

⁴⁹ BOA. DH. ŞFR. 443/102-1, 2, (1330.E.26)

⁵⁰ BOA. DH. ŞFR. 445/60 (1330.Te.10)

⁵¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s. 147.

⁵² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı I, s. 208-209.

⁵³ BOA. DH. ŞFR. 422/140-1, 2 (1330).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

durumunu daha da etkileyeceği bu nedenle talep edilen elli bin liranın acil olarak gönderilmesine inayet buyrulması istenmiştir.⁵⁴

Ruslarla muharebeler devam ederken Erzurum'da gıda ve diğer malzeme kıtlığı had safhaya ulaşmıştır. Diğer bölgelerden Erzurum'a nakledilen malzemede ise büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Diyarbakır Valisi Hamit Bey'den alınan bir telgrafta, Diyarbakır'dan cephe bölgesi Erzurum Vilayetine malzeme naklinde kullanılmak üzere vilayet dâhilinde merkep dışındaki nakliye vasıtaları ordu tarafından toplanmış ve toplanmaya da devam edilmektedir. Toplanan malzemelerin Erzurum'a sevk edilmesi nedeniyle yol güzergâhlarından hırsız, eşkıya ve haydut türemiştir. Emeklilik sonrası göreve çağrılan ve malzeme naklinde görevlendirilen bazı askerlerin suiistimalleri görülmüştür. Emeklilik sonrası göreve çağrılan askerler, haydutlarla işbirliği halinde ordunun ihtiyacı için Erzurum'a sevk edilen malzeme kollarına baskın yaparak el koymaktaydılar. Bunların saldırıları neticesinde vilayet aciz ordu ise malzemedен yoksun kalıyordu. Sadece bir malzeme nakil kolunda altı yüz hayvan kaybedildiği yapılan tahkikattan anlaşılmıştı. Bununla beraber toplanan nakliye hayvanlarının istihkakının çalınarak satılması nedeniyle çoğu açlıktan telef oluyor veya işe yaramaz diye iade olunuyordu. Elde kalan nakliye hayvanları ile Erzurum'a nakliyat imkân dâhilinde görülmemekteydi. Elde kalan nakliye hayvanları ile nakliye işine başlansa bile daha önce şahit olunduğu üzere nakliye hayvanları yağmurlu havalarda Elazığ (Mamurat'ül Aziz) yolunda yatıp kalıyorlardı. Haydutların elinden kurtarılan iki yüze yakın katır ve beygir var ise de bunlarla Erzurum'a ayda bir sefer ancak yapılabilmekte ve bu da ihtiyaçların karşılanmasında çok yetersiz kalmaktaydı. Arada başka kafiye oluşturulamadığından, malzeme nakliyesi sekteye uğramaktaydı. Bununla birlikte Üçüncü Ordu ile yapılan haberleşme neticesinde, Diyarbakır'dan yapılacak nakliye için Kiğı'da bir merkez ambarı teşkil edilmesi uygun bulunmuştur. Bütün bu zorluklara rağmen mümkün mertebe Erzurum Vilayetine günlük ortalama yüz bin kilogram (yüz ton) sevkiyat yapılmasına gayret edilmekteydi. Ancak hava muhalefeti nedeniyle sevkıyatlarda geçici bazı aksamalar meydana gelmekteydi. Yollar insan yürüyüşüne uygun olmadığından hamallar vasıtasıyla nakliye de mümkün olamamaktaydı. Bu zorluklara rağmen Erzurum'a sevkıyatın aksamaması için her çareye başvurulacağı belirtilmiştir.⁵⁵

Yaşanan zorlukların bir benzerini de Elazığ valisi Satvet Bey telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Vali telgrafında, Erzurum'a yapılacak sevkıyatta Elazığ'ın kazalarındaki hayvanlara dokunulmamak şartıyla bir buçuk ay içinde ikmal edilmek üzere Çarsancak ve Mazgirt kazalarında bulunan üç yüz otuz bin kilo buğday, yüz dört bin kilo arpa ve otuz altı bin kilo zahirenin yani toplamda dört yüz yetmiş bin kilo erzakın Erzurum'a nakli için gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir. Bu erzakın nakli için Erzincan ile Elazığ arasındaki kafiye iki yüz hayvan daha tedarik edilmiştir. Elazığ'dan Erzurum'a yüz hayvandan oluşan bir erzak kafilesi gönderileceğini bildirerek, bütün gayretlere rağmen erzakın temini ve nakli için gönderilen bir milyon kuruşun tükenmek üzere olduğunu, bir bu kadar paraya daha ihtiyaç olduğunu Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁵⁶

Alınan bütün tedbirlere rağmen Üçüncü Ordu ve Erzurum'da erzak sıkıntısı devam etmiştir. Nitekim Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi Miralay Hafız Hakkı Bey tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderilen bir telgrafta aynen şunlar dile getirilmektedir:

Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretlerine

Allah aşkına Sivas, Diyarbekir ve Mamurat'ül aziz valilerine emr idiniz. Birkaç bin deve ve mekkâre erzak tayini on pasmad (?) arpa ve var ise pamuklu nimteni(mintanı) hemen yola

⁵⁴ BOA. DH. ŞFR. 423/12-1, 2 (1330).

⁵⁵ BOA. DH. ŞFR. 451/122 (1330.Ts.21)

⁵⁶ BOA. DH.ŞFR. 452/74 (1330.Ts.25).

çıkarsunlar ve yolda kalmadan doğru Erzurum'a kadar çabuk getirsinler yoksa bu gidişle Erzurum varlık içinde aç kalır. Valilerden kolların ne zaman hareket ettiğini ve ne zaman Erzurum'a varacağını teminat alınarak sorarsanız iyi olur, netice hakkında seriyen cevap rica iderim.

*Erkan-ı Harbiye-i Reis-i Sanisi Miralay Hafız Hakkı*⁵⁷

Israrlı para talebi, hem askeri hem de mülki makamlar tarafından devamlı surette Dâhiliye Nezaretine yazılmaktaydı. Bu taleplerden birisi yine Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından, 17 Teşrin-i Sani 1330 (29 Kasım 1914)'da tahsisat-ı mestûre hesabından yirmi bin kuruşluk havalenin harcanmasına izin verilmesi isteğinde bulunulmuştur.⁵⁸

Savaş başladıktan sonra sağlık hizmetlerinde de aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Zira savaşın, böyle büyük boyutlu olacağı tahmin edilemediğinden Erzurum'daki mevcut hastaneler ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. Bu nedenle iki kışla, üç bin kişilik hastane haline dönüştürülmek zorunda kalınmıştır.⁵⁹ Ayrıca doktor sayısının yetersizliği de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Doktor sayısının yetersizliğinin nasıl çözüme bağlanacağı büyük bir sıkıntı olarak duruyordu. Hali hazırda Erzurum'daki hastanelerde beş bin yaralıya mevcut on doktorla müdahale edilmekteydi.. Bu soruna çözüm olarak, Erzurum Valisi Tahsin Bey, İstanbul ve diğer vilayetlerde bulunan tıp mekteplerinde bulunan hekim adayı öğrencilerin ücret ve harcırahları fazla verilmek suretiyle geçici olarak savaş bölgesi olan Erzurum'da görevlendirilmelerinin uygun olacağı önerisinde bulunmuştur.⁶⁰ Acilen bu duruma çözüm bulunmasını ısrarla istemiştir. Bu isteğe rağmen doktor talebi tam olarak yerine getirilememiştir. Kalıcı bir çözüm de o an için bulunamamıştır. Bunun yanında yardımcı sağlık hizmetleri sınıfında olan eksiklikler, Dar'ül Muallimin ve Sultani (Lise) talebelerinin kısa bir eğitimden sonra pansuman yapacak hale getirilmesi sağlanmış, bunun dışında vilayet merkezinde görevli bütün memurlar hastanelerde görevlendirilmek suretiyle sorun çözülebilmıştır. Görevlendirilen öğrenci ve memurlar, görevlerini büyük bir fedakârlıkla yerine getirmekteydiler.

Savaş esnasında temizlik kurallarına gereken hassasiyet gösterilmediğinden salgın tifüs hastalığı ortaya çıkmıştır. Hastalık şiddetli bir şekilde devam ettiğinden, yok edilmesi için Doktor Süleyman Numan Bey büyük gayret göstermesine rağmen tifüs hastalığı durdurulamamaktaydı. Çözüm olarak çamaşırların temizlenmesi gerektiği fakat sabun yetersizliğinden bunun gerçekleştirilemediği ifade edilmiştir. Erzurum Valisi Tahsin Bey, acilen sabun ve şilte bezi gönderilmesini istemiştir. Vali bu isteğin yanında, Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin öncelikli olarak Erzurum'a yirmi beş bin kıyye⁶¹ sabun ve yüz bin kıyye şeker göndermesini bu istek yerine getirilecek olunursa, orduya ve memlekete büyük hizmet etmiş olacaklarını belirtmiştir.⁶² Yaralıların ve hastalığın uhdesinden gelebilmek için Erzurum'a elli tabibin gönderilmesini özellikle belirtmiş, eğer bu durum ilkbahara kadar sürecek olursa sonucun çok kötü olacağını vurgulamıştır. Hastalık, cephe bölgesinde o kadar olumsuz etki etmekteydi ki, bölgedeki üst düzey komutanlardan biri olan Fehim Paşa bile bu hastalığa yakalanmıştır.⁶³

Ermeni cemiyetlerinin ve Rus propagandasının etkisinde kalan Ermeniler bölgede huzursuzluk yaratmaya başlamışlardır. Propagandanın etkisinde kalan Ermeni kökenli askerlerin de

⁵⁷ BOA. DH. ŞFR. 452/56 (1330.Ts.24)

⁵⁸ BOA. DH. ŞFR. 451/41 (1330.Ts.17)

⁵⁹ BOA. DH. ŞFR. 450/61 (1330.Ts.12)

⁶⁰ BOA. DH. ŞFR. 450/61 (1330.Ts.12)

⁶¹ Kıyye diğer adı okka'dır. Okka adlı eski ağırlık ölçüsünün diğer ismi olup, 400 dirhemlik bir ağırlığı ifade ederdi. Günümüz ölçü biriminde, 1.282 gramlık ağırlığa karşılık gelmektedir. Mithad Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, (2. Baskı), Enderun Kitapevi, İstanbul 1986, s. 187.

⁶² BOA. DH. ŞFR. 461/21-1 (1330.Ks.29)

⁶³ BOA. DH. ŞFR. 461/57 (1330.Şu.1)

birliklerinden firarlarına şahit olunmuştur. Bu Ermenilerden bazıları din değiştirerek daha önceden Müslüman olmuşlardı. Propagandanın etkisi altında kalan otuz yedi Müslüman Ermeni asker Rus Ordusuna firar ederken Hamur Kazası'nda gizlice yakalanmıştır. Bunun dışında, yüz on Ermeni asker, polis müfrezesi tarafından Tercan Kazası'nda, on yedisi Bayburt'ta, üçü İspir Kazası'nda firar halinde iken yakalanmışlardır. Yine Erzincan 'da Ermeni Taşnak Cemiyetine mensup yetmiş sekiz, Erzurum Vilayeti'nde ise otuz dört kişi tutuklanmıştır. Bunların üzerinden, kırk yedi büyük çaplı silah ile otuz iki tabanca ele geçirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde, Taşnak Cemiyeti'nin bütün evrakları da elde edilmiştir.⁶⁴

Savaş esnasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden cepheye sevk edilen kuvvetlerden biri de Hamidiye Süvari Alaylarıdır. 1911'de bu alayların ismi Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirilmiş ve I. Dünya Savaşına Osmanlı Devleti girince, bu alaylar, III. Ordu Komutanlığı emrine verilmiştir.⁶⁵ Kafkasya Cephesi'nde Ruslarla muharebeler başladığında, aşiretlerden oluşan kuvvetler, düşmana karşı ileri gönderildiklerinde askerliğin şanına yakışmayacak şekilde küçük çaplı bir muharebeden sonra düşman karşısında firar etmeye başlamışlardır. Bunlar, firar davranışlarının cezalandırılacağını bildiklerinden, nizami askeri birliklere katılmak veya yeniden organize olmak yerine çoğu zaman çevreye dağılarak çapulculuk ve katliamlarda bulunuyorlardı. Bu durum bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini ve devlet adamlarına büyük sıkıntılar yaratıyordu. Bahsedilen olaylardan biri, 8 Mayıs 1331(21 Mayıs 1915)'de Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından, Dâhiliye Nezaretine gönderilen:

“Aşiret Süvari Alaylarından dört-beş bin kişilik bir süvari kuvveti, Bozdiş ve Kalh Gediği muhitinde karşılaştıkları zayıf bir Rus müfrezesi karşısında pek rezilane bir şekilde firar etmişlerdi. Firar eden aşiret kuvvetleri, Hınıs Kazası, Karayazı ve Karaçoban nahiyelerine kadar dağılmış ve islam-Hıristiyan ayrımı gözetmeyerek yöredeki köyleri yağmaya başlamışlardır. Karaçoban Nahiyesi'nde bütün Ermeni köylerine taarruz ederek, binden fazla Ermeni'yi katliam ile mallarını yağma etmişlerdi. Bunların yağmalarına ve katliamlarına mani olmak için Hınıs Kaymakamı Cemil Bey, yüz kadar jandarma, otuz kadar nizamiye süvarisi ile üzerlerine gönderilmiş, meydana gelen çarpışma neticesinde firari aşiret kuvvetlerinden yirmisi öldürülmüş, elli kadar silah ve hayvan ellerinden alınmış, beraberlerinde götürdükleri Ermeni kadın ve çocukları kurtarılarak Hınıs kaza merkezine gönderilmişlerdir. Kaymakam Cemil Beyin gayretleri neticesinde yörede yağmacılığa ve katliamlara geçici de olsa son verilmiştir. Yörede firari aşiret kuvvetlerinin, yağmacılığına ve katliamlarına tamamen son vermek için kuvvetli bir nizamiye müfrezesinin Hınıs Kazasına gönderilmesini...”

Yazı ile istemiştir.⁶⁶ Bu olayın devamı olmak üzere 10 Mayıs 1331(23 Mayıs 1915) tarihinde gönderilen yazı da, Kaymakam Cemil Bey'in firari aşiret efradını takip ederek, Karaçoban Nahiyesine saldırarak, beş Ermeni ve bazı Müslümanları öldürüp, mallarını gasp eden firari aşiret efradıyla, kaymakam komutasındaki jandarmalar arasında meydana gelen çarpışma neticesinde, elli aşiret efradı öldürülmüş, elli silah ve at alınarak Hınıs'a getirilmiştir. Kaymakam Cemil Bey, emrindeki kuvvetle takibe devam ederek, firari aşiret efradı ile ikinci bir çarpışma daha yapmış, çarpışma da yirmi firari efrat daha öldürülmüştür. Bu çarpışma da jandarmadan üç asker şehit olmuş, beş asker de yaralanmıştır. İntikam almak isteyen aşiret efradı toplanarak, aynı çarpışmanın ertesi akşamına doğru Hınıs merkezine girmek istemişlerdir. Jandarma ve nizamiye müfrezeleri ile firari efrat arasında meydana gelen dört çarpışma neticesinde yirmi firari öldürülmüş, geri kalanları kaçmışlardır. Hınıs'ı ele geçiremeyen firari aşiret efratları Hınıs ve civar köylerdeki Ermenilere saldırarak, yüz kadar Ermeni'yi yeniden katletmişlerdir. Bu olaylarda yaralanan Ermeniler, Hınıs merkeze naklolunmuşlardır. Erzurum Valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında

⁶⁴ BOA. DH. ŞFR. 469/132-1 (1331.Ni.22)

⁶⁵ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 143.

⁶⁶ BOA. DH. ŞFR. 472/8-1, 2 (1331.May.8).

Firari aşiret efradının sebep olduğu olayların sadece Erzurum kaza ve köylerinde olmadığını, binlerce aşiret efradının Van ve Bitlis sınırlarında da, yağmacılık yaptığını kaydetmektedir. Valinin sözleri ile ifade etmek gerekirse; “*Düşmandan namussuzcasına kaçan bu binlerce efrad yağmagirliği pek güzel yapıyorlar*”⁶⁷, diyerek, olayın vahametini ve firari aşiretlerin savaşmaktan ziyade yağmacılık için sanki bölgeye geldiğini belirtmektedir. Bu olaylara sebep olan firari aşiretlerin yola getirilerek ve toplanarak cepheye sevk edilmeleri için lazım gelen bütün tedbirlerin, ordu komutanı ile müzakere edilmek suretiyle alındığı da bildirilmiştir.⁶⁸

Sonuç

28 Temmuz 1914’te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Sırbistan’a savaş ilan etmesiyle ilk aşamada iki ülke arasında başlayan ve kısa süre sonra büyük devletler olan Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa vb. devletlerin taraf olmasıyla dünya çapında bir savaşa dönüşmüştür. Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914’te Almanya’nın liderliğindeki ittifak devletleri safında savaşa dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra birçok cephede savaşmıştır. Savaştığı cephelerden biri de Kafkas Cephesi olarak adlandırılan cephe olup, idare merkezi Erzurum Vilayeti idi.

1914’te Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan önce Erzurum Vilayeti, hem sosyal hem de ekonomik olarak zorluklar içinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti’nin Doğu hududunda olması ve merkeze uzaklığı, bölge de sosyal yapıyı etkileyen bazı olayların sık sık yaşanmasına neden oluyordu. Sosyal yapıyı oluşturan unsurlardan biri olan Ermenilerin çeşitli adlar altında teşkilatlanarak dış bağlantılı olaylara sebep olmuşlardır. Erzurum Vilayeti’nde Ermenilerin sebep olduğu olaylara, Erzurum’daki yabancı konsolosların da müdahil olmasıyla uluslararası sorun haline gelmekteydi.

Hâlbuki Vilayetteki Ermeniler, batılı gözlemcilerin de ifadesiyle, 1914 yılına kadar sosyal yönden, toplumun en zengin sınıfını oluşturmakta olup, ekonomisine yön vermekteydiler. Asayiş ve diğer devlet kurumlarında nüfusları oranında temsil edildikleri gibi herhangi bir dışlama ile karşılaşmamaktaydılar. Buna rağmen Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazanan Hristiyan toplulukları kendilerine örnek alarak, bağımsız bir Ermenistan kurmak fikrine kapılmışlardır.

Vilayet hudutlarının bir kısmı, İran’la idi. 1914 Yılında, İran’dan gelen Kürt eşkıyası, vilayetin hudutta bulunan köylerine yağma amaçlı saldırılarda bulunuyordu. Bu saldırılar nedeniyle, vilayet sıkıntılı idi. Hudutta cereyan eden bu olaylar nedeniyle Osmanlı jandarmaları ile İran tebaası Kürt eşkıyası arasında günlerce devam eden çarpışmalar yaşanmaktaydı. Hudutta ki Osmanlı köylerine saldıran Kürt eşkıyası içinde Rus askerlerin olması ve çarpışmalarda bazı Rus üniformalı kişilerin öldürülmesi işin vahametini ortaya çıkarmıştı. Rusların, Kürtleri, Osmanlı hudutları dâhiline saldırılarda bulunmaya teşvik ettiği anlaşılmaktaydı.

Bu olayların yaşandığı süreçte, savaş ihtimaline karşı Osmanlı Devleti, yakın bölgelerden Erzurum’a asker sevk ediyordu. Sevk edilen askerler iase ve menzil teşkilatının yetersizliği nedeniyle geçtikleri köy ve yaylalarda ahalinin mallarına tamah etmeleri nedeniyle olumsuz bazı olaylar yaşanmaktaydı. Bu olaylar, sevk edilen jandarma ve nizamiye kuvvetleri tarafından önlenmiş ve alınan tedbirlerle bu olayların yeniden yaşanmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca vilayete gelen askerlerin ikameleri için kışlalardaki koşullar yetersiz kalınca, cami, medrese ve kilise binalarına asker ikame edilmiştir. Kiliselere zorunlu şartlar nedeniyle asker ikame edilmesi papazların, yabancı temsilcilikler nezdinde şikâyetine neden olmuştur. Osmanlı merkezi yönetimi durum hakkında vilayetten bilgi talep edince, bu durum inkâr edilmeyerek, yalnız kiliselere değil zorunluluk nedeniyle cami ve medreselerde asker ikame edildiği cevabı verilmiştir.

⁶⁷ BOA. DH. ŞFR. 472/36-1 (1331.May.10)

⁶⁸ BOA. DH. ŞFR. 472/36-1 (1331.May.10)

Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduktan sonra yaşanan sıkıntılar ve eksiklikler daha da artmıştır. Savaş başladığında, vilayetin mevcut durumunun, askerin ve ahalinin ihtiyaçlarını karşılamadığı açık olarak görülmüş bu nedenle, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis civarından bölgeye erzak nakli için çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde gönderilen erzakla, bir nebze de olsa yaşanan sıkıntılara çözüm bulunmuştur. Ancak bu defa da yol güzergâhlarında peyda olan eşkiyaların erzak nakliye kollarına saldırıları başlamıştır. Bu saldırılarda erzak kollarındaki hayvanlar ile yüklerinin büyük kısmı eşkiyanın eline geçmiştir. Bu durumun sıklaşması üzerine kısa mesafelerde güvenli menzil noktaları oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu durum seri olması gereken nakliyenin daha geç olarak Erzurum'a varmasına neden olmuştur. Bu durum neticesinde yeterince beslenemeyen ve temizlenemeyen askerler arasında tifüs salgın hastalığının çıkmasına ve can kayıplarına sebep olmuştur.

Savaşın şiddetlenmesiyle sağlık teşkilatının yetersizliği ortaya çıkmıştır. Cephe bölgesinde muharebelerde yaralananlara ve salgın hastalıklarla mücadelede sağlık personeli yetersiz kalmıştır. Her ne kadar yardımcı sağlık personeli ihtiyacı, Dar'ül Muallimîn ve Sultanî mekteplerinde öğrenim gören öğrenciler, kısa bir eğitimden sonra hizmete alınmaları ile telafi edilmiş ise de doktor ihtiyacı karşılanamamıştır. Bundan dolayı Erzurum'daki yetkililer sık sık İstanbul'dan doktor ve sağlık malzemesi talebinde bulunmuşlardır.

Bu sıkıntılara ek olmak üzere, bölgeden toplanan Aşiret Süvari Alayları'nın cepheden firar etmişlerdir. Firar eden alayların silahlı askerleri, çevredeki kaza ve köylere dağılarak, yağma ve katliamlarda bulunmuşlardır. Bunlar üzerine sevk edilen nizamiye askeri ile çıkan çarpışmalar neticesinde can kayıpları yaşanmıştır. Bu olaylar sadece Erzurum'a yakın kaza ve köylerde değil, Van'a bağlı kaza ve köylerde de cereyan etmiştir. Firar eden Aşiret Süvari alaylarının sayısı binlerle ifade edilmekteydi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA. A. MKT. MHM. 643/28(14 Ra. 1322)
BOA. DH. ŞFR. 422/140-1, 2 (1330).
BOA. DH. ŞFR. 422/54-1, 2 (1330. Ma. 16).
BOA. DH. ŞFR. 422/78-1 (1330. Ma. 18).
BOA. DH. ŞFR. 423/12-1, 2 (1330).
BOA. DH. ŞFR. 423/19, (1330 Ma. 24)
BOA. DH. ŞFR. 428/87-1, 2 (1330. Ma. 19).
BOA. DH. ŞFR. 433/125 (1330 Te. 5)
BOA. DH. ŞFR. 436/82-1, 2 (1330 Te. 29)
BOA. DH. ŞFR. 438/70 (1330).
BOA. DH. ŞFR. 438/71-1, 2 (1330 A. 12)
BOA. DH. ŞFR. 438/92, (1330 A. 13)
BOA. DH. ŞFR. 439/108-2 (1330 A. 23)
BOA. DH. ŞFR. 440/121 (1330 E. 2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

- BOA. DH. ŞFR. 440/32 (1330 A. 26)
BOA. DH. ŞFR. 440/64 (1330 Ey. 2)
BOA. DH. ŞFR. 440/65-1 (1330.A.23)
BOA. DH. ŞFR. 440/66-2 (1330 A. 30)
BOA. DH. ŞFR. 440/90-1 (1330.E.1)
BOA. DH. ŞFR. 442/32 (1330 E. 14)
BOA. DH. ŞFR. 442/67 (1330 Ey. 16)
BOA. DH. ŞFR. 443/102-1, 2, (1330.E.26)
BOA. DH. ŞFR. 443/103 (1330 E. 26)
BOA. DH. ŞFR. 443/45 (1330.E.22)
BOA. DH. ŞFR. 443/65 (1330.E.25)
BOA. DH. ŞFR. 443/89, (1330.E.25)
BOA. DH. ŞFR. 443/9 (1330.E.20)
BOA. DH. ŞFR. 444/46 (1330 E. 30)
BOA. DH. ŞFR. 444/51-1 (1330.E.30)
BOA. DH. ŞFR. 445/10 (1330.Te.6)
BOA. DH. ŞFR. 445/60 (1330.Te.10)
BOA. DH. ŞFR. 450/139 (1330.Ts.15)
BOA. DH. ŞFR. 450/61 (1330.Ts.12)
BOA. DH. ŞFR. 450/61 (1330.Ts.12)
BOA. DH. ŞFR. 451/122 (1330.Ts.21)
BOA. DH. ŞFR. 451/41 (1330.Ts.17)
BOA. DH. ŞFR. 452/56 (1330.Ts.24)
BOA. DH. ŞFR. 452/74 (1330.Ts.25)
BOA. DH. ŞFR. 461/21-1 (1330.Ks.29)
BOA. DH. ŞFR. 461/57 (1330.Şu.1)
BOA. DH. ŞFR. 469/132-1 (1331.Ni.22)
BOA. DH. ŞFR. 472/36-1 (1331.May.10)
BOA. DH. ŞFR. 472/36-1 (1331.May.10)
BOA. DH. ŞFR. 472/8-1, 2 (1331.May.8)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 7 Summer 2014

Kitap ve Makaleler

- AKTAN, Ali, "Tarih İçinde Erzurum'un Yeri ve Önemi", Erciyes Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (1994).
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, On Sekizinci Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul 2012.
- ASLAN, Betül, **Erzurum'da Ermeni Olayları (1918-1920) Hatıralar, Belgeler ve Kazılar**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2004.
- AYDOĞAN, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- BAGÇECİ, Yahya, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler", Erciyes Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, (2008).
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı I**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- BOİSMENU, Georges langlois-Jean, **20. Yüzyıl Tarihi**, (Çev: Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul 2003.
- CEMAL PAŞA, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- HÜLAGÜ, M. Metin, "Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)", **Osmanlı**, Cilt:2, (Ed: Güler Eren) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- İSMAİLHAKKIOĞLU, Zühre, **1908-1914 Yılları Arasında Erzurum'daki Ermeniler**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2007.
- KARABEKİR, Kazım, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik II**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARACAKAYA, Recep, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2001.
- KAŞIYUĞUN, Ali, "Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girmeden Önceki İttifak Arayışları", **History Studies**, Sayı: 1/1, (2009).
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", **OTAM Dergisi**, Sayı: 11, (2000).
- KOÇAŞ, Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 4. Baskı, KASTAŞ Yayınları, İstanbul 1990.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, İmge Yayınları, Ankara 1999.
- SELVİ, Haluk, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", **Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi**, II/1, (2011).
- SERTOĞLU, Mithad, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, (2. Baskı), Enderun Kitapevi, İstanbul 1986.
- SÜRGEVİL, Sabri, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları", **Tarih İncelemeleri Dergisi I**, (1983).
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara 1990.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/7 Summer 2014

ŞİMŞİR, Bilal, **Osmanlı Ermenileri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1986.

TOSUN, Ramazan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (2003).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 7 Summer 2014

